

PALINGENEZA (gr. *παλιγγενεσία* [palingenesía] – odrodzenie, odnowienie; od: *πάλιν* [palin] – z powrotem, ponownie; *γένεσις* [génesis] – rodzenie, powstawanie, pochodzenie) – powtórne powstanie, ponowne rozpoczęcie życia po śmierci, powtórne wcielenie. Doktryna znamienna dla religii i filozofii azjatyckich, obecna także w filozofii europejskiej, głosząca przechodzenie duszy zmarłego człowieka do ciała nowo powstającego organizmu.

W FILOZOFII. P. jest terminem wieloznacznym, używanym zamiennie z terminami: reinkarnacja, metempsychoza, transmigracja, wędrówka dusz, kołowrót wcieleń, metempsomatoza. P. oznacza mogące powtarzać się nawet w nieskończoność powtórne powstanie: a) istoty żywej przez: reinkarnację (wędrówkę duszy w obrębie gatunku ludzkiego, czyli odradzanie się człowieka po śmierci przez wstępowanie jego duszy w ciało innej istoty ludzkiej), metempsychozę lub transmigrację (wędrówkę duszy wcielającej się w ciała nieożywione, rośliny, zwierzęta, ludzi, a także przybieranie przez nią postaci demonów lub bogów); b) tych samych jednostek w ramach ludzkości (w filozofii A. Schopenhauera); c) całego narodu jako jednostki (u P.-S. Ballanche'a); d) osobowego ducha absolutnego (u A. Cieszkowskiego); e) tych samych zdarzeń w toku dziejów, np. cykle kulturowe (u O. Spenglera, A. J. Toynbeego); f) całego świata, np. w teorii wiecznych powrotów (u stoików, u F. W. Nietzschego).

Pod wpływem religii hinduskich i egip. doktryna wędrówki dusz pojawiła się w Europie w wierzeniach orfickich i pitagorejskich. Orficy uważali, że ludzie zrodzili się z popiołów po ciałach Tytanów, spalonych ogniem błyskawic przez Zeusa. Tytani rozszarpali Dionizosa – syna Zeusa. Jego serce uratowała Atena, dzięki czemu mógł on narodzić się powtórnie i po przejściu siedmiu wcieleń

stał się wyzwolicielem. Dlatego ludzie w celu wyzwolenia muszą przejść przez szereg wcieleń. Każde z nich kończy się śmiercią i sądem, po którym źli idą do Hadesu, a dobrzy na Pola Elizejskie, stamtąd zaś wcielają się na nowo, aż do wyzwolenia i połączenia z bóstwem. Wierzenia te rozwinęli pitagorejczycy. Twierdzili, że dusza jest w swym istnieniu niezależna od ciała i doskonalsza od niego, ciało zaś jest więzieniem dla duszy, ponieważ wcielenie duszy jest wynikiem jej upadku; celem życia człowieka powinno być oczyszczenie i wyzwolenie duszy z łańcucha wcieleń przez uprawianie praktyk religijnych i poznania filozoficznego. Pod wpływem pitagorejczyków powstała Platońska koncepcja „wieczności ducha”. Wg Platona, dusza – zanim połączyła się z ciałem, istniała już w świecie idei, w którym popełniła grzech i za karę została zamknięta w ciele – ludzkim lub zwierzęcym. Dusza jest samorzutnym (z siebie czerpiącym istnieniem) źródłem życia i ruchu ciała. Po odpokutowaniu win w serii wcieleń, dusza ponownie może wejść do świata idei i zostać przywrócona do pierwotnej doskonałości (*ἀποκατάστασις* [apokatástasis]).

Przez systemy neoplatonickie doktryna p. trafiła do gnozy chrześcijańskiej (Bazyliides Syryjczyk, Marcjon z Pontu, Szymon Mag), a za pośrednictwem Filona przeniknęła do Talmudu i kabały. Zwolennikiem teorii preegzystencji dusz był m.in. Orygenes, którego nauki potępiono na soborze w Konstantynopolu (553). W średniowieczu doktryna p. zeszyła na marginesy kultury chrześcijańskiej, Kościół odrzucił ją z racji teologicznych.

Elementy doktryny p. pojawiły się ponownie w myśli europejskiej dopiero w czasach nowożytnych wraz z recepcją platonizmu, tj. w renesansowej filozofii przyrody (G. Bruno, T. Campanella). Orfizm i nauka Zaratusztry zyskały wówczas na znaczeniu niemal na równi z chrześcijaństwem. W okresie Oświecenia teorie p. głosiły periodyczny powrót na Ziemię tych samych duchów w ludzkiej postaci. Teoretyczne przeświadczenie o preegzystencji jaźni i praktyczne postanowienie własnego powrotu wyrażali: D. Hume, W. Blake oraz pisarze, m.in. G. E. Lessing, J. G. Herder, J. W. Goethe, F. Schiller. Niektórzy z nich interpretowali rozwój przyrodniczo-historyczny jako proces odradzania się trwałego pierwiastka niematerialnego w kolejnych etapach ewolucji organicznej. Doktryna p. została odnowiona w XIX w. przez Schopenhauera i Ch. Renouvierra oraz filo-

zofię mesjanistyczną w Polsce (A. Towiański, Cieszkowski, B. Trentowski, a także poeci: A. Mickiewicz, J. Słowacki, C. Norwid). Odegrała również znaczącą rolę w teozofii (H. P. Bławatska, A. Besant) i antropozofii (R. Steiner), a obecnie – w psychotronice i ruchu New Age.

Współczesna doktryna p. występuje głównie w wersji reinkarnacji. Jako opcja światopoglądowo-religijna rozpowszechnia się w kulturze Zachodu w miarę jej dechrystianizacji. Zwolennicy New Age poszukują dowodów naukowych (zwł. w psychologii, neurofizjologii, fizyce i teorii ewolucji) na istnienie reinkarnacji, która ma stanowić metafizyczne uzasadnienie np. homoseksualizmu i biseksualizmu. Przejście przez wcielenia roślinne, zwierzęce i ludzkie stwarzałoby szczególną więź oraz rzeczywistą jedność człowieka z przyrodą i in. ludźmi, a także uzasadniałoby polityczne koncepcje uniwersalizmu jako nadrzędnej zasady kształtującej świat. Pseudoreligijną podstawą tego uniwersalizmu staje się panteizm, stojący na ogół w opozycji do tzw. narodowych kierunków myślenia społeczno-politycznego, które znajdują swoje punkty odniesienia w chrześcijaństwie, judaizmie czy islamie. Implikacje filozoficzne p. rzadko bywają przedmiotem dyskusji filozoficznych, choć dotyczą tak zasadniczych spraw, jak koncepcje człowieka i duszy ludzkiej oraz wiarygodności reminiscencji z minionego żywota.

Zwolennicy reinkarnacji uzasadniają ją argumentami o charakterze zarówno empirycznym, jak i filozoficznym. Te pierwsze wskazują na istnienie w świecie ludzkim następujących zjawisk: a) posiadanie szczegółowych wspomnień pochodzących jakoby z poprzedniego wcielenia; b) odczuwanie lęku przed śmiercią, wskazującego na to, że wiele razy umieraliśmy i stąd wiemy, czym śmierć jest; c) fakt, że człowiek rodzi się z dyspozycjami psychicznymi takimi jak inklinacja do pewnego typu lęków; d) miłość od pierwszego wejrzenia lub zjawisko natychmiastowego porozumienia się z nowo poznanym człowiekiem, świadczące, iż został on spotkany w życiu wcześniejszym; e) genialne zdolności wśród dzieci; f) znajomość miejsc, w których się wcześniej nigdy nie było; g) występowanie różnic pomiędzy charakterami i uzdolnieniami rodziców a ich dzieci. Argumentacje metafizyczne usiłują uzasadnić preegzystencję duszy tym, że jeżeli dusza istniała przed połączeniem z ciałem, to można sądzić, iż będzie istnieć również po jego śmierci. Z kolei argumentacje

etyczne usiłują wyjaśnić cierpienia danego człowieka jego wcześniejszym złym postępowaniem.

Krytycy p., zwł. ze strony filozofii analitycznej, wskazują na inne wyjaśnienia zjawisk empirycznych mających być jej podstawą i próbują sfalsyfikować ją przez odwołanie się do innych zjawisk mających jej przeczyć. W aspekcie filozoficznym dyskutowane są następujące problemy: a) identityczności osobowej człowieka skazanego na łączenie się z coraz to nowymi ciałami i na porzucanie ich; b) granicy możliwych wcieleń; c) mechanizmów reinkarnacji. Wysuwany jest zarzut niemożliwości dokonania autoidentyfikacji naszej osoby z jej poprzednimi wcieleniami w obliczu powszechnego braku pamięci poprzednich wcieleń.

W filozofii tomistycznej krytyka p. wychodzi z realistycznej koncepcji bytu – innej niż zakładana w doktrynie reinkarnacji. Zgodnie z tą filozofią, dusza ludzka jest czynnikiem ożywiającym ciało ludzkie, będącym pierwszym źródłem ludzkiego poznania i racją tożsamości człowieka oraz aktem pierwszym ciała. Między duszą a ciałem istnieje substancjalna jedność bytu i życia. Dusza i ciało stanowią jedną osobę ludzką, dlatego z metafizycznego punktu widzenia p. jako reinkarnacja nie ma sensu, gdyż ciało stanowi część osoby jako uwarunkowanie substancjalne. Ciało ludzkie nie jest ani czymś zewnętrznym, ani posiadaną rzeczą, ani przypadłością, ani ozdobą lub „kłodą u nogi”, mimo że dusza jest w istnieniu od ciała niezależna i samodzielna, choć w działaniu związana z ciałem. Antropologia filozoficzna jest daleka od materialistycznych i dualistycznych kategorii w opisie człowieka, a co za tym idzie – nie uznaje p. jako realnego faktu, lecz jako błąd poznawczy, funkcjonujący niestety od zarania dziejów myśli do czasów współczesnych, z licznymi jego konsekwencjami: ontologicznymi, etycznymi, naukowymi, politycznymi, kulturalnymi.

W **ALCHEMII**. Dziedzina alchemii dotycząca sztucznego odtwarzania roślin lub innych organizmów z ich popiołów w toku przemian; odradzanie się martwych istot, tworzenie bazylijszków, homunkulusów.

W **BIOLOGII**. Występowanie w rozwoju zarodkowym cech osobniczych, które zanikły u dorosłych osobników danego gatunku w wyniku ewolucji. Bardziej skrajne sformułowanie, iż przedstawiciele danego gatunku przechodzą w ontogenezie takie stadia, jakie prowadziły w procesie ewolucji do powstania tego gatunku, znane jest jako prawo

rekapitulacji (lub prawo biogenetyczne), które E. Haeckel nazwał p.; w zoologii stosowany jest niekiedy termin „palingeneza” do określenia gwałtownej metamorfozy owadów i skorupiaków.

W GEOLOGII. Proces z pograniczną metamorfizmu i magmatyzmu, polegający na gromadzeniu się wtórnych ciekłych stopów mineralów łatwo topliwych (wtórnej magmy, czyli tzw. magmy palingenetycznej) pod wpływem wysokiej temperatury; z takiej magmy powstają np. granitoidy palingenetyczne.

W TEOLOGII. Odrodzenie, czyli zapowiadana przez proroków rzeczywistość o nowej ziemi i nowym niebie.

W. Lutosławski, *Nieśmiertelność duszy i wolność woli*, Wwa 1909 (rozszerzone wyd. pt. *Nieśmiertelność duszy. Zarys metafizyki polskiej*, Wwa 1925³); M. Gogacz, *Istnieć i poznawać*, Wwa 1976; F. W. Burnett, *Philo on Immortality. A Thematic Study of Philo's Concept of ἀλγήγενεσία*, *The Catholic Biblical Quarterly* 46 (1984) z. 3, 447–470; J. D. M. Derrett, *Palingenesia (Matthew 19:28)*, *Journal for the Study of the New Testament* 20 (1984) z. 1, 51–58; F. Tokarz, *Z filozofii indyjskiej. Kwestie wybrane*, II, Lb 1985; D. C. Sim, *The Meaning of ἀλγήγενεσία in Matthew 19:28*, *Journal for the Study of the New Testament* 50 (1993) z. 1, 3–12; F. J. Tipler, *The Physics of Immortality. Modern Cosmology, God and the Resurrection of the Dead*, NY 1994; I. Ziemiński, *Zagadnienie śmierci w filozofii analitycznej*, Lb 1999; I. Stevenson, *The Phenomenon of Claimed Memories of Previous Lives. Possible Interpretations and Importance*, *Medical Hypotheses* 54 (2000) z. 4, 652–659; H. Williams, *Metamorphosis or P.? Political Change in Kant*, *The Review of Politics* 63 (2001) z. 4, 694–722; R. Griffin, *The Palingenetic Political Community. Rethinking the Legitimation of Totalitarian Regimes in Inter-War Europe*, *Totalitarian Movements and Political Religions* 3 (2002) z. 3, 24–43; H. Montefiore, *Is the Philosophy of Reincarnation Compatible with Christianity?*, *The Journal of Religion and Psychical Research* 25 (2002) z. 3, 158–166; E. Valea, *Reincarnation and Christianity. A Possible Marriage?*, tamże, 167–176; F. Vidal, *Brains, Bodies, Selves, and Science. Anthropologies of Identity and the Resurrection of the Body*, *Critical Inquiry* 28 (2002) z. 4, 930–974; *Błąd antropologiczny*, Lb 2003; T. Rivas, *Rebirth and Personal Identity. Is Reincarnation an Intrinsically Impersonal Concept?*, *The Journal of Religion and Psychical Research* 28 (2005) z. 4, 226–233; M. Ryzl, *Should Christianity Embrace Mediumship, Healing and Reincarnation?*, tamże, z. 2, 92–102.

Marian Wnuk